

FOUCAULT, MICHEL

Rascjepi u mreži moći

106

Ovo brazilsko predavanje objavljeno je u dva dijela. Prvi dio objavljen je u 4. broju, drugi dio u 5. broju časopisa *Barbárie* 1982. Ovdje prenosimo predavanje u cijelosti.

Pokušat ćemo pristupiti analizi pojma moći. Nisam prvi, daleko od toga, koji nastoji zaobići frejdovsku shemu što suprotstavlja nagon suzbijanju (*répression*), nagon i kulturu. Cijela jedna škola psihoanalitičara već desecima godina pokušava izmijeniti i razraditi ovu frejdovsku shemu nagona spram kulture, nagona spram suzbijanja. Ovdje se referiram na psihoanalitičare kako engleskog tako i francuskog jezika poput Melanie Klein, Winnicotta i Lacana, koji su pokušali pokazati da suzbijanje nikako nije drugotni, naknadni, zakašnjeli mehanizam koji kontrolira prirodno danu igru nagona. On je dio samog mehanizma nagona ili, u najmanju ruku, dio procesa preko kojeg se seksualni nagon razvija, odvija ili konstituira kao instinkt.

Frejdovski pojam *Trieb* prema psihoanalitičarima ne treba tumačiti kao jednostavnu prirodnu datost, kao prirodni biološki mehanizam na koji suzbijanje postavlja svoj zakon zabrane, nego kao nešto u što je suzbijanje već duboko prodrlo. Potreba, kastracija, manjak, zabrana, zakon već su elementi preko kojih se žudnja konstituira kao seksualna žudnja, što podrazumijeva dakle preobrazbu izvornog pojma seksualnog nagona kako ga je Freud poimao krajem 19. stoljeća. Nagon dakle treba misliti ne kao prirodnu datost, nego kao već razrađenu, složenu igru između tijela i zakona, između tijela i kulturnih mehanizama koji osiguravaju kontrolu nad ljudima.

Vjerujem dakle da su psihoanalitičari znatno izmjestili problem uvodeći novu ideju nagona ili, u svakom slučaju, novi koncept nagona, instinkta, žudnje. Ipak, ono što me zapravo muči ili mi se u najmanju ruku čini nedovoljnim jest to što elaboracija koju predlažu psihoanalitičari možda mijenja koncept žudnje, ali uopće ne mijenja koncept moći.

Tehnologija moći

Oni i dalje smatraju da je označeno moći, njena središnja točka, ono od čega se moć sastoji još uvijek zabrana,

zakon, čin govorenja “ne”, a naročito oblik ili formula “ne smiješ”. Moć u bitnome čini onaj koji govori “ne smiješ”. Čini mi se da je to sasvim nedovoljan koncept – govorit ću o tom nešto kasnije – da je to jedan juridički, formalni koncept moći i da treba razraditi sasvim drukčiji koncept moći koji bi nesumnjivo omogućio bolje shvaćanje odnosa uspostavljenih između moći i seksualnosti u zapadnim društvima.

Pokušat ću razviti ili, još bolje, pokazati u kojem smjeru se može razviti analiza moći koja ne bi bila jednostavno juridički, negativan koncept moći, nego koncept tehnologije moći.

Kod psihoanalitičara, psihologa i sociologa često nalazimo ovaj koncept prema kojem je moć u bitnom pravilo, zakon, zabrana, ono što označava granicu između dopuštenog i zabranjenog. Vjerujem da je ovaj koncept moći, koji je u najvećoj mjeri razvila etnologija s kraja 19. stoljeća, bio pronicljivo formuliran. Etnologija je sisteme moći u društvima različitima od našeg uvijek pokušavala promatrati kao sisteme pravila. A mi sami, kad nastojimo misliti o našem društvu i o načinu na koji se moć u njemu vrši, činimo to u bitnom polazeći od juridičkog koncepta, pitanjima gdje je moć, tko drži moć, koja su pravila koja upravljaju moći, kakav je sistem zakona koji moć uspostavlja nad društvenim tijelom.

Dakle, kad je riječ o našem društvu, uvijek primjenjujemo izvjesnu juridičku sociologiju moći. A kada proučavamo društva različita od našeg, primjenjujemo etnologiju koja je u bitnom etnologija pravila, etnologija zabrane. Pogledajte, primjerice, u etnološkim studijama od Durkheima do Lévi-Straussa koji se to problem uvijek iznova pojavljuje, neprestano iznova razrađuje. To je problem zabrane, naročito problem zabrane incesta. Pošavši od ove matrice, od ove jezgre koju čini zabrana incesta, pokušali smo shvatiti opće funkcioniranje sistema. Trebalo je čekati do pred koju godinu da se pojave nove točke gledišta na moć, bilo to strogo marksističko stajalište ili stajalište nešto udaljenije od klasičnog marksizma. U svakom slučaju, uviđamo da se primjerice s Clastresovim radovima javlja jedan sasvim nov koncept moći kao tehnologije koji se nastoji emancipirati od prevladavajućeg, od tog prvenstva pravila i zabrane koji u temelju vladaju etnologijom od Durkheima do Lévi-Straussa.

U svakom slučaju, pitanje koje bih postavio je sljedeće: kako se dogodilo da je naše društvo, dakle zapa-

dno društvo općenito, pojmlilo moć na jedan tako restriktivan, tako siromašan, tako negativan način? Zašto uvijek poimamo moć kao zakon i kao zabranu, otkud to prvenstvo? Naravno, možemo reći da je to posljedica utjecaja Kantove ideje prema kojoj, u krajnjoj instanci, moralni zakon jest “ne smiješ”, prema kojoj je opozicija “smiješ”/“ne smiješ” u temelju matrica svih regulacija ljudskog ponašanja. No, istinu govoreći, ovo objašnjenje koje se poziva na utjecaj Kanta očito je sasvim nedovoljno. Pitanje je je li Kant imao takav utjecaj i kako je utjecaj koji je imao mogao biti tako jak. Zašto se Durkheim s nejasno socijalističkim tendencijama s početka francuske Treće Republike tako i toliko oslanjao na Kanta po pitanju analize mehanizama moći u društvu?

Juridički koncept

Mislim da razloge tomu u glavnim crtama možemo analizirati na sljedeći način: u temelju, veliki sistemi uspostavljeni od srednjeg vijeka na Zapadu razvili su se rastom monarhijske moći, a nauštrb feudalne ili, bolje rečeno, feudalnih moći. No, u ovoj borbi između feudalnih i monarhijske moći, pravo je uvijek bilo instrument monarhijske moći protiv institucija, običaja, pravila, oblika veza i pripadnosti karakterističnih za feudalno društvo. Jednostavno ću vam dati dva primjera. S jedne strane, monarhijska moć se razvila na Zapadu oslanjajući se velikim dijelom na sudske institucije i razvijajući te institucije; kroz građanski rat dogodila se zamjena starog rješenja privatnih parnica sistemom sudova, sa zakonima koji su zapravo davali mogućnost monarhijskoj moći (vlasti) da sama riješi prijepore među individuama. Na isti je način rimsko pravo, koje se na Zapadu pojavilo u 13. i 14. stoljeću, bilo fantastičan instrument u rukama monarhije za definiranje oblika i mehanizama njene vlastite moći, a nauštrb feudalnih. Drugim riječima, rast Države u Europi dijelom je bio osiguran ili je, u svakom slučaju, koristio kao instrument za razvoj juridičke misli. Monarhijska moć, moć Države, u bitnom je predstavljena kao pravo.

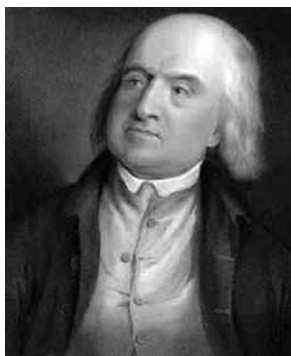
No dogodilo se da je buržoazija, istovremeno se uvelike okoristivši jačanjem kraljevske moći i propadanjem feudalnog sustava, imala vlastiti interes u razvoju takvog sistema prava koji bi joj omogućio, između ostalog, uspostavljanje ekonomske razmjene koja će osigu-

Melanie Klein

rati njezin vlastiti društveni razvoj. Tako se dogodilo da su vokabular i oblik prava bili predstavnički sistem moći (ili vlasti, *pouvoir*) zajednički buržoaziji i monarhiji. Od kraja srednjeg vijeka pa sve do 18. stoljeća, buržoazija i monarhija uspjele su malo-pomalo uspostaviti oblik moći koji se predstavljao kao jezik, oblik moći čiji se diskurs temeljio na vokabularu prava. A kad se buržoazija konačno oslobodila monarhijske moći, učinila je to koristeći točno taj juridički diskurs koji je uza sve to bio diskurs monarhije, okrenuvši ga protiv monarhije same.

Uzmimo jednostavan primjer. Rousseau je svojom teorijom Države pokušao pokazati kako se suveren, ali jedan kolektivni suveren, suveren kao društveno tijelo ili, bolje rečeno, društveno tijelo kao suveren, rađa iz cesije individualnih prava, njihova otuđenja i formuliranja zakona zabrane koje je svaki pojedinac dužan prepoznati i poštovati, jer upravo si je on sam nametnuo zakon u mjeri u kojoj je on sam suveren. Konzekventno, teorijski mehanizam preko kojeg se vrši kritika monarhijske institucije, taj teorijski instrument bio je instrument prava koji je uspostavila sama monarhija. Drugim riječima, Zapad nikad nije imao drugog predstavničkog sistema, formulacije i analize moći (vlasti) doli pravnog, dakle sistema zakona. Vjerujem da, konačno, iz tog razloga nismo do sasvim nedavno imali druge mogućnosti za analizu moći osim korištenja elementarnih, temeljnih pojmova koji su pojmovi zakona, pravila, suverena, delegacije moći itd. Vjerujem da se sada moramo osloboditi tog juridičkog koncepta moći, koncepta moći koji se temelji na zakonu i suverenu, na pravilu i zabrani ukoliko želimo pristupiti analizi koja više nije analiza toga kakvom se moć predstavlja nego analiza njezina stvarnog funkcioniranja.

Jeremy Bentham

Društvo je arhipelag moći

Kako bismo mogli analizirati moć preko njenih pozitivnih mehanizama? Čini mi se da u stanovitom broju tekstova možemo pronaći temeljne elemente za analizu takvog tipa. Možemo ih možda pronaći i kod Benthama, engleskog filozofa s kraja 18. i početka 19. stoljeća, koji je u osnovi bio značajan teoretičar buržoaske moći. Možemo je, naravno, pronaći i kod Marxa, uglavnom u drugoj knjizi *Kapitala*. Ondje ćemo, držim, pronaći izvjesne elemente kojima ću se poslužiti za analizu moći u njenim pozitivnim mehanizmima.

Sve u svemu, u drugoj knjizi *Kapitala* nalazi se, u prvom redu, tvrdnja da ne postoji jedna moć, nego više moći. Moći u ovom slučaju označavaju oblike dominacije i oblike podčinjavanja koji funkcioniraju lokalno, primjerice u radionici, u vojsci, na robovlasničkom posjedu ili na kakvom posjedu na kojem postoje služinski odnosi. Sve su to lokalni, regionalni oblici moći koji imaju vlastite načine funkcioniranja, svoju proceduru i svoju tehniku. Svi su ti oblici moći heterogeni. Ne možemo, dakle, govoriti o moći ako hoćemo napraviti analizu moći, nego moramo govoriti o moćima i pokušati ih lokalizirati u njihovoj historijskoj i geografskoj specifičnosti.

Društvo nije jedinstveno tijelo u kojem se vrši jedna i samo jedna moć, nego je ustvari jukstapozicija, sveza, koordinacija, također hijerarhija različitih moći koje ipak opstaju u svojoj specifičnosti. Marx, primjerice, nepopustljivo inzistira na istodobno specifičnom i relativno autonomnom, na neki način nepropusnom svojstvu *de facto* moći koju šef sprovodi u radionici u usporedbi s juridičkom vrstom moći koja postoji u ostatku društva. Dakle, na postojanju regija moći. Društvo je arhipelag različitih moći.

Nadalje, čini se da ove moći ne mogu i ne smiju biti shvaćene jednostavno kao derivacija, kao posljedica stanovite vrste središnje moći koja bi bila prvobitna. Pravna shema, bila ona Grotiusova, Pufendorfova ili Rousseauova, može se sažeti iskazom: "U početku nije bilo društva, potom se pojavilo društvo, i to u trenutku u kojem se pojavila središnja točka suverenosti koja je organizirala društveno tijelo, koja je potom omogućila cijeli niz lokalnih i regionalnih moći." Marx implicitno ne priznaje ovu shemu. Pokazuje, nasuprot tomu, kako su se od inicijalnog i prvobitnog postojanja ovih malih regija moći poput posjeda, ropstva, radionice i vojske malo-pomalo formirali veliki aparati Države. Državno jedinstvo je, u osnovi, drugotno u odnosu na ove regionalne i specifične moći koje dolaze prije njega.

Treće, ove specifične, regionalne moći apsolutno i ni u kojem slučaju nemaju prvotnu funkciju zabraniti, spriječiti, reći "ne smiješ". Prvobitna, krucijalna i permanentna funkcija ovih lokalnih i regionalnih moći ustvari je proizvesti učinkovitost i vještinu proizvođača proizvoda. Marx je napravio, primjerice, izvrsne analize problema discipline u vojsci i u radionicama. Analiza discipline vojske koju ću ja provesti ne nalazi se kod Marxa, ali to nije važno. Što se dogodilo u vojsci od kraja 16. i

početka 17. pa praktički sve do kraja 18. stoljeća? Dogodila se golema transformacija vojske koja se dotad sastojala od malih jedinica relativno međusobno zamjenjivih individua, organiziranih oko jednog zapovjednika. Ove male jedinice zamijenjene su velikom piramidalnom jedinicom, s cijelim nizom posredujućih zapovjednika, dočasnika, tehničara, ponajviše zato što se dogodilo tehničko otkriće: puška s relativno brзом i podešenom paljbom.

Pripitomljavanje Marxa

Od tog trenutka, s vojskom se više nije moglo ophoditi – bilo je opasno i staviti je u pogon – u vidu malih izoliranih jedinica sastavljenih od međusobno zamjenjivih elemenata. Kako bi vojska bila učinkovita, trebalo je biti u mogućnosti upotrijebiti puške na najbolji mogući način, zatim svakog pojedinca obučiti da zauzme položaj na širokoj fronti kako bi se smjestio, potom da se istodobno rasporede prema liniji koja mora biti neprekinuta i tako dalje. Cijeli problem discipline pretpostavljao je novu tehniku moći s dočasnici, cijelu jednu hijerarhiju dočasnika, nižih i viših časnika. Upravo tako se s vojskom moglo postupati kao s vrlo složenom hijerarhijskom jedinicom, osiguravajući maksimalnu izvedbu cjelokupnog sastava jedinica prema specifičnom položaju i ulozi svake od njih.

Bila je to superiorna vojna izvedba zahvaljujući novom postupku moći, čija funkcija nipošto nije bila funkcija zabrane. Naravno da je vodila do zabrane ovoga ili onoga, međutim, cilj apsolutno nije bilo izricanje “ne smiješ”, nego u bitnom postizanje bolje izvedbe, veće produktivnosti vojske. Ono što je usavršeno ili, bolje rečeno, osigurano ovom novom tehnikom moći jest upravo vojska kao proizvodnja smrti. Nipošto to nije bila zabrana. Istu stvar možemo reći za disciplinu u radionicama, koje se počinju formirati u 17. i 18. stoljeću i u kojima, kada se zamijene male radionice kolektivnog tipa velikim radionicama s cijelim nizom, stotinama radnika, treba istodobno nadzirati i koordinirati kretanje jednih kretanjama drugih, podjelom rada. Podjela rada bila je istodobno i razlog zbog kojeg su morali izumiti ovu novu disciplinu radionice, ali i obrnuto – možemo reći da je disciplina radionice bila uvjet pod kojim se mogla uspostaviti podjela rada. Bez ove discipline radionice,

dakle bez hijerarhije, bez nadzora, bez pojave nadzornika, bez kronometrijske kontrole kretanja nije bilo moguće uspostaviti podjelu rada.

Konačno, četvrta važna ideja: ove mehanizme moći, ove postupke moći treba razmatrati kao tehnike, dakle kao postupke koji su izumljeni, usavršeni, koji se neprekidno usavršavaju. Postoji istinska tehnologija moći ili, bolje rečeno, moć, koja ima vlastitu povijest. Između redaka druge knjige *Kapitala* lako možemo iščitati analizu ili, u najmanju ruku, skicu analize koja bi činila povijest tehnologije moći kakva se vršila u radionicama i tvornicama. Pratit ću, dakle, ove ključne pokazatelje i pokušat ću, u onom što se tiče seksualnosti, ne predočavati moć s juridičke točke gledišta, nego s tehnološke.

Zapravo mi se čini da ukoliko analiziramo moć privilegirajući državni aparat, ako analiziramo moć smatrajući je mehanizmom održavanja (konzervacije), ako razmatramo moć kao juridičku superstrukturu, ne činimo u osnovi ni korak dalje od ponavljanja klasične teme buržoaske misli koja predočava moć u bitnom kao pravnu činjenicu. Privilegirati državni aparat, funkciju održavanja i pravnu superstrukturu znači u osnovi *rouseauificirati* Marxa. Upisati ga u buržoasku i pravnu teoriju moći. Ne iznenađuje što se ovaj navodno marksistički koncept moći kao državnog aparata, kao instance održavanja (konzervacije), kao pravne superstrukture nalazi u bitnom u europskoj socijaldemokraciji kraja 19. stoljeća. Tad je pitanje bilo kako učiniti da Marx funkcionira unutar juridičkog sistema koji je sistem buržoazije. Dakle, ono što bih želio učiniti jest ponovno se pozabaviti onim što se nalazi u drugoj knjizi *Kapitala* i, udaljujući se od svega što joj je nadodano i naknadno pripisano o povlasticama državnog aparata, funkciji reprodukcije moći, karakteru juridičke superstrukture, pokušati vidjeti kako je moguće načiniti jednu povijest moći na Zapadu, naročito onih koje su investirane u seksualnost.

(Kraj dijela objavljenog '81.)

Nove političke tehnike

Dakle, kako bismo na osnovi ovog metodološkog principa mogli načiniti povijest mehanizama moći koji se tiču seksualnosti? Vjerujem da bismo, sasvim shematski, mogli reći sljedeće: sistem moći koji je monarhija uspjela organizirati počevši od kraja srednjeg vijeka predstavljao je za razvoj kapitalizma dvije glavne nepogodnosti (*inconveniences*). Ponajprije, politička moć kakva se vrši u društvenom tijelu bila je vrlo diskontinuirana moć. Rascjepi u mreži moći bili su preveliki, pa je skoro beskonačan broj stvari, elemenata, ponašanja, procesa izbjegavao kontroli moći. Uzmemo li za primjer jednu precizno određenu točku: važnost krijumčarenja u cijeloj Europi sve do kraja 18. stoljeća, primijetiti ćemo vrlo važan ekonomski fluks, skoro jednako važan kao ovaj osnovni, i to ekonomski fluks koji je sasvim izbjegao nadzoru moći. A bio je, uostalom, jedan od egzistencijalnih uvjeta tadašnjih ljudi. Da nije bilo pomorskog piratstva, trgovina ne bi funkcionirala, a ljudi ne bi mogli živjeti. Drugim riječima, ilegalnost (izvanzakonje) je bila jedan od uvjeta života, ali istodobno je značila da postoje neke stvari koje izmiču moći i nad kojima moć nema nadzor. Iz tog su razloga ekonomski procesi – različiti mehanizmi koji su na izvjestan način ostajali izvan nadzora – iziskivali uspostavljanje kontinuirane, precizne, na izvjestan način atomske moći; prelazak sa šupljikave, globalne moći na kontinuiranu, atomsku i individualizirajuću moć: umjesto totalne i masovne kontrole, trebalo je da svatko, baš svaki pojedinac u sebi samom, u svojem tijelu, u svojim pokretima može biti kontroliran.

Druga velika poteškoća s mehanizmima moći kakvi su funkcionirali u monarhiji bila je njihova izrazita skupoća. A bili su preskupi upravo zato što je funkcija moći – ono od čega se moć sastojala – bila moć naplaćivanja, imanja prava i sile da se na nešto ubere porez, namet, desetina, kad je riječ o svećenstvu i žetvama koje su ubirane: obvezno ubiranje poreza ovog ili onog postotka za gospodara, za kraljevsku moć, za svećenstvo. Moć je, dakle, u bitnom bila oporezujuća i grabežljiva. U toj mjeri, uvijek je sprovođila ekonomsko oduzimanje i iz tog razloga nikako nije pogodovala ekonomskim fluksovima ili ih stimulirala, naprotiv, uvijek ih je priječila i obuzdavala. Otud ova druga preokupacija, ova druga nužnost: pronaći mehanizme moći koji, dok istodobno kontroliraju stvari i osobe do u najsitniji detalj, nisu

preskupi niti u bitnom pljačkaški u odnosu na društvo, koji se vrše u istom smjeru kao i sam ekonomski proces.

S ova dva cilja, vjerujem da možemo u grubim crtama razumjeti veliku promjenu tehnologije moći na Zapadu. Uobičajeno je reći – a opet sukladno jednom vrlo ograničenom marksizmu – da je veliki izum, svi to znaju, bio parni stroj. Ili drugi izumi tog tipa. Uistinu, to je bilo veoma važno, ali postojao je čitav niz drugih jednako važnih tehnoloških izuma koji su u posljednjoj instanci uvjet funkcioniranja ovih drugih. Tako je bilo i s političkom tehnologijom; dogodio se sasvim nov izum na razini oblika moći tijekom cijelog 17. i 18. stoljeća. Iz tog razloga treba napraviti ne samo povijest industrijskih nego i političkih tehnika. Vjerujem da ih možemo grupirati u dva velika poglavlja izuma političke tehnologije za koja možemo zahvaliti (*crediter*) ponajprije 17. i 18. stoljeću. Grupirat ću ih u dva poglavlja, jer mi se čini da su se razvijali u dva različita smjera. S jedne strane, postoji ta tehnologija koju bih nazvao “disciplinom”. Disciplina je, u temelju, mehanizam moći kojim uspijevamo uvesti kontrolu u društveno tijelo sve do najsitnih elemenata kojima ćemo uspjeti dosegnuti same društvene atome, dakle pojedince. Tehnike individualizacije moći. Kako nadzirati koga, kako kontrolirati njegovo vladanje, njegovo ponašanje, njegove sposobnosti, kako intenzivirati izvedbe, umnožiti kapacitete, kako ga postaviti na mjesto gdje će biti korisniji; upravo na to mislim kad govorim o disciplini.

Izum anatomopolitike

Maloprije sam naveo primjer discipline u vojsci. To je važan primjer jer je uistinu bio točka u kojoj se dogodio veliki izum discipline i gdje se najprije razvio. Povezana je s još jednim izumom tehničko-industrijskog reda: izumom puške s relativno brzom paljbom. Promjena koja se dogodila u tom trenutku u temelju se svodi na sljedeće: vojnik je prestao biti zamjenjiv, prestao je biti jednostavno topovsko meso i individua sposobna udarati i nanijeti zlo. Kako bi bio dobar vojnik, trebalo je znati pucati, dakle trebalo je proći jedan proces obuke. Trebalo je da vojnik zna kako se kretati, da zna uskladiti svoje pokrete s pokretima drugih vojnika, sve u svemu: vojnik je postao nešto spretno. Dakle, dragocjeno. A što je dragocjeniji bio, više ga je trebalo čuvati; što ga je više treba-

lo čuvati, postajalo je nužnije obučiti ga tehnikama koje će ga osposobiti da si spasi život u borbi, a što su ga više obučavali tim tehnikama, to je dragocjeniji postajao. I najednom se dogodila neka vrsta procvata vojnih tehnika obuke, koje su kulminirale u čuvenoj pruskoj vojsci Fridricha II. koja je najveći dio svojeg vremena provodila u vježbanju. Pruska vojska, pruski model discipline, to je upravo savršenstvo, maksimalni intenzitet tjelesne discipline vojnika koja je, do određene mjere, bila model za druge discipline.

Druga točka u kojoj vidimo da se javlja ova nova disciplinska tehnologija jest obrazovanje. Ponajprije u srednjim, a potom i u osnovnim školama vidimo da se javljaju disciplinske metode kojima se pojedinci individualiziraju u svojoj mnogostrukosti. Srednja škola okuplja desetke, stotine, katkad i tisuće gimnazijalaca, školaraca i potrebno je nad njima vršiti moć koja je puno jeftinija od moći odgojitelja, kakva može postojati samo između jednog učenika i učitelja. Ovdje imamo učitelja za desetke učenika; potrebno je ipak, unatoč mnoštvu učenika, ostvariti individualizaciju moći, trajnu kontrolu, nadzor u svakom trenutku. Otud pojava one osobe dobro poznate svima koji su svojevremeno pohađali gimnazije: nadzornika, koji u hijerarhiji odgovara dočasniku u vojsci. Potom se javlja kvantitativno ocjenjivanje, javljaju se ispiti, natječaji, kao i mogućnost da se pojedinci razvrstaju na način da svatko bude točno na svojem mjestu, pred očima učitelja, ili u kvalifikaciji i prosudbi koju imamo spram svakog pojedinog učenika.

Vidite kako, primjerice, vi sjedite u redu ispred mene. To je položaj koji vam se možda čini prirodnim, no dobro se ipak prisjetiti da je relativno nedavan u povijesti civilizacije. Još je početkom 19. stoljeća bilo moguće pronaći škole u kojima učenici stoje u gomili oko profesora koji drži predavanje. To podrazumijeva, očigledno, da ih profesor ne može istinski i pojedinačno nadzirati: tu je grupa učenika i tu je profesor. Sada kad ste vi ovdje smješteni u red, pogled profesora može svakog individualizirati, može ih prozvati da vidi jesu li prisutni, što rade, spavaju li ili zijevaju... To su sitnice, međutim vrlo važne sitnice jer, konačno, na razini cijelog niza izvršavanja moći, dobro je što se u tim malih tehnikama novi mehanizmi mogu investirati, mogu funkcionirati. Ono što se dogodilo u vojsci i srednjoj školi može se također promatrati u radionicama tijekom cijelog 19. stoljeća. Upravo to ću nazvati individualizira-

Fridrich II

jućom tehnologijom moći, tehnologijom koja stremi u temelj pojedinaca sve do njihova tijela, do njihova ponašanja; to je, u glavnim crtama, jedna vrsta političke anatomije, anatomopolitike, anatomije koja stremi pojedincima sve do njihova anatomiziranja.

To je obitelj tehnologija moći koja se pojavila u 17. i 18. stoljeću; imamo i jednu drugu obitelj tehnologija moći koja se pojavila nešto kasnije, u drugoj polovici 18. stoljeća, i koja je razvijena ponajviše u Engleskoj (valja reći da je ona prva, na sramotu Francuske, razvijena prvenstveno u Njemačkoj i Francuskoj): tehnologija koja ne stremi pojedincima kao pojedincima nego koja, naprotiv, stremi stanovništvu. Drugim riječima, 18. stoljeće je otkrilo ovu golemu stvar: da se moć ne vrši jednostavno nad podanicima, što je bila temeljna teza monarhije prema kojoj postoji suveren i postoje podanici. Otkrili su da ono nad čim se moć vrši jest stanovništvo. A stanovništvo, što to uopće znači? To ne znači jednostavno brojnu skupinu ljudi, nego živa bića prožeta, vođena, upravljana biološkim procesima i zakonima. Stanovništvo ima stopu nataliteta, mortaliteta, stanovništvo ima starosnu krivulju, starosnu piramidu, ima stanje bolesti i stanje zdravlja, stanovništvo može odumrijeti ili, naprotiv, porasti.

Izum biopolitike

Dakle, sve to počinju otkrivati u 18. stoljeću. Primijetit ćemo, dakle, da odnos moći s podanikom ili, bolje rečeno, pojedincem ne smije više biti odnos podaništva, podčinjavanja (*sujétion*) koje će omogućiti ubiranje poreza od podanika u vidu dobara, bogatstva ili eventualno njegova tijela ili krvi, nego da se moć može vršiti nad pojedincima u mjeri u kojoj oni čine jednu vrstu biološkog entiteta koji mora biti uzet u razmatranje ukoliko stanovništvo želimo precizno koristiti kao stroj za proizvodnju, za proizvodnju bogatstva, dobara, proizvodnju drugih pojedinaca. Otkriće populacije je, u isto vrijeme kao otkriće pojedinca i tijela koje se može obučavati, velika tehnološka jezgra oko koje se politički postupci Zapada preobražavaju. U tom su trenutku izumili ono što ću u suprotnosti s anatomopolitikom, koju sam maloprije spomenuo, nazvati biopolitikom. U tom trenutku vidimo da se javljaju problemi poput problema stanovanja, uvjeta života u gradu, javne higijene, modi-

fikacije odnosa između nataliteta i mortaliteta. U tom se trenutku pojavio problem poznavanja načina na koje ljude možemo navesti da prave više djece ili, u svakom slučaju, kako možemo regulirati tijek stanovništva, kako možemo jednako tako regulirati stopu rasta stanovništva, migracije. I počevši od tada, cijeli niz tehnika promatranja među kojima je očigledno statistika, ali i svi veliki administrativni, ekonomski i politički organizmi, obvezuju se regulirati stanovništvo. Dogodile su se dvije velike revolucije u tehnologiji moći: otkriće discipline i otkriće regulacije, usavršavanje jedne anatomopolitike i usavršavanje jedne biopolitike.

Život je sada postao, počevši od 18. stoljeća, predmet moći. Život i tijelo. Nekoć su postojali samo podanici, pravni subjekti od kojih su se mogla ubirati dobra, kojima se, uostalom, mogao oduzeti i život. Sada postoje tijela i postoji stanovništvo. Moć je postala materijalistička. Prestaje biti u bitnom jurudička. Mora postupati sa stvarnim stvarima (*des choses réelles*), s tijelom, sa životom. Život ulazi u domenu moći: to je ogromna promjena, nesumnjivo jedna od najvažnijih u povijesti ljudskih društava. Sad jasno možemo vidjeti kako je počevši od tog trenutka, dakle od 18. stoljeća, seks mogao postati upravo osnovna komponenta; jer u osnovi, seks je smješten točno u točku uzglobljenja individualnih disciplina tijela i regulacija stanovništva. Preko seksa se može osigurati nadzor pojedinaca i shvaćamo zašto je u 18. stoljeću, i to upravo u srednjim školama, seksualnost adolescenata postala medicinski problem, moralni problem, pa gotovo i politički problem od vrhovne važnosti, jer se pod izgovorom kontrole seksualnosti moglo nadzirati srednjoškolce, adolescente tijekom cijelog života, u svakom trenutku, čak i tijekom spavanja. Seks će dakle postati instrument discipliniranja, bit će jedan od bitnih elemenata anatomopolitike o kojoj sam govorio. Ali, s druge strane, upravo seks osigurava reprodukciju stanovništva, upravo sa seksom, s politikom seksa možemo promijeniti odnos između nataliteta i mortaliteta; u svakom slučaju, politika seksa će se integrirati u unutrašnjost sve te politike života koja će postati tako važna u 19. stoljeću. Seks je zglob između anatomopolitike i biopolitike, on je raskrižje disciplina i regulacija, i upravo je u toj funkciji krajem 19. stoljeća postao politički problem od vrhovne važnosti kojim se od društva napravio stroj za proizvodnju.

Proizvodnja delikvencije

M. FOUCAULT: Želite li sada postaviti pitanja?

SLUŠATELJ: Na kakvu produktivnost moć cilja u zatvorima?

M. FOUCAULT: To je duga pripovijest. Zatvorski sustav, govorimo li o represivnom zatvoru, dakle o zatvoru kao kazni, uspostavljen je kasno, praktički krajem 18. stoljeća. Prije kraja 18. stoljeća zatvor nije bio legalna kaznionica; ljude su zatvarali jednostavno kako bi ih zadržali do otpočinjanja sudskog procesa, a ne kako bi ih kaznili – osim u iznimnim slučajevima. Dakle, stvorili smo zatvore kao represivni sustav, tvrdeći sljedeće: zatvor će biti sustav preodgoja kriminalaca. Nakon boravka u zatvoru, zahvaljujući pripitomljavanju vojničkog ili školskog tipa, transformirat ćemo delinkventa u pojedinca pokornog zakonima. Prolazak kroz zatvor trebao je proizvesti upravo to. Tragali smo, dakle, za proizvodnjom pokornih pojedinaca.

No vrlo brzo, od samih početaka zatvorskog sustava, primijetili smo da on uopće ne vodi takvom, nego zapravo upravo suprotnom rezultatu: što je dulje pojedinac ostajao u zatvoru, manje bi bio preodgojen i više bi bio delinkventan. To nije samo nulta proizvodnja, to je čak negativna proizvodnja. Zbog svega bi toga zatvorski sustav trebao nestati. No ostao je i nastavlja postojati, a kada pitamo ljude što bi moglo zamijeniti zatvore, nitko nema odgovor.

Zašto zatvori unatoč ovoj kontraproduktivnosti opstaju? Rekao bih: upravo zbog toga što proizvode delinkvente i što delinkvencija ima izvjesnu ekonomsko-političku korisnost u društvima kakva poznamo. Ekonomsko-političku korisnost delinkvencije možemo lako otkriti; ponajprije, što je više delinkvenata, više će biti kriminala, što je više kriminala, više je straha u stanovništvu, a što je više straha u stanovništvu, prihvatljiviji, čak poželjniji postaje sustav policijske kontrole. Postojanje ove male neprestane unutarne opasnosti jedan je od uvjeta prihvatljivosti takvog sustava kontrole, što opet objašnjava zašto se u novinama, na radiju, na televiziji, u svim zemljama svijeta bez iznimke toliko prostora daje kriminalitetu, kao da je to novost svakog dana. Od 1830. u svim se zemljama svijeta šire kampanje na temu porasta delinkvencije, što je nikad dokazana činje-

nica; ali ovo pretpostavljeno prisustvo, ova prijetnja porastom delinkvencije ima važan udio u prihvaćanju kontrole.

No to nije sve. Delinkvencija je ekonomski korisna. Pogledajte koliki je dio trgovine, savršeno unosne trgovine uključene u kapitalistički profit – kriminaliziran kao delinkvencija. Tako je s prostitucijom, a svi znaju da prostituciju u svim zemljama Europe (ne znam je li tako u Brazilu) čine ljudi koji se nazivaju svodnicima i koji su odreda bivši delinkventi. Njihova je funkcija kanalizirati profit zarađen na seksualnim zadovoljstvima prema drugim ekonomskim kruženjima (poput hotelijerstva) te prema bankovnim računima. Prostitucija je omogućila da seksualno zadovoljstvo stanovništva postane skupo, a upravljanje i nadzor nad njom su omogućili da profit od seksualnih zadovoljstava skrene k specifičnim krugovima. Trgovina oružjem, trgovina drogama, sve u svemu, cijeli niz trgovanja koja iz ovog ili onog razloga u društvu ne mogu biti izravno i legalno sprovedena potpadaju pod delinkvenciju koja ih na ovaj način osigurava.

Dodajmo tomu činjenicu da delinkvencija u 19. te još uvijek u 20. stoljeću uvelike služi za cijeli niz političkih radnji poput slamanja štrajkova i infiltracije u radničke sindikate te se koristi kao radna snaga ili sigurnosna služba za šefove više ili manje časnih političkih stranaka. Sad govorim upravo o Francuskoj, gdje sve političke stranke koriste radnu snagu koja je – od plakatera do razbijača – sačinjena od delinkvenata. Tako imamo cijeli niz ekonomskih i političkih institucija koje funkcioniraju na osnovi delinkvencije i upravo tu je korisnost i produktivnost zatvora koji proizvodi profesionalne delinkvente.

Dvije interpretacije potiskivanja

SLUŠATELJ: Najprije bih htio izraziti ogromno zadovoljstvo što vas čujem, vidim i ponovno čitam vaše knjige. Sva moja pitanja se temelje na kritici koju vam je uputio Dominique (Lecourt): napravite li još jedan korak naprijed, prestat ćete biti arheolog, arheolog znanja; napravite li jedan korak naprijed, past ćete u historijski materijalizam. To je u temelju mog pitanja. Potom, želio bih znati zašto tvrdite da oni koji podupiru historijski materijalizam i psihoanalizu nisu sigurni u same sebe,

da nisu sigurni u znanstvenost svojih pozicija. Prva stvar, a to me iznenadilo budući da sam toliko čitao o razlici između potiskivanja i suzbijanja, razlici koju nemamo u portugalskom, jest upravo to da ste počeli pričati o suzbijanju ne razlikujući ga od potiskivanja. To je za mene bilo iznenađenje. Drugo iznenađenje je što u pokušaju da slijedite (*tracer*) anatomiju društvenog oslanjanja se na disciplinu u vojsci koristite istu terminologiju koju koriste današnji odvjetnici u Brazilu. Na kongresu OAB-a koji se zadnji put održao u Salvadoru odvjetnici su za definiranje svoje juridičke funkcije dosta koristili riječi “kompenzirati” i “disciplinirati”. Neobično je što koristite iste termine kad govorite, koristite isti juridički jezik. Moje je pitanje: ne upadate li zapravo u isti diskurs kapitalističkog društva, u iluziju moći, u diskurse koje počinju koristiti ti pravnici. Isto tako, novi zakon o društvima s ograničenom odgovornošću predstavljen je kao instrument za discipliniranje monopola, ali ono što on zaista predstavlja jest dragocjen i vrlo napredan tehnološki instrument koji se podvrgava nužnostima reprodukcije kapitala, dakle odredbama neovisnim o volji pravnika. U tom smislu, korištenje iste terminologije me iznenađuje, da nastavim, utoliko što vi uspostavljate dijalektiku između tehnologije i discipline. I moje posljednje iznenađenje je što za element društvene analize uzimate stanovništvo, vraćajući se tako na period koji je prethodio Marxovoj kritici Ricarda.

M. FOUCAULT: Imamo problem s vremenom. U svakom slučaju, ponovno ćemo se sastati sutra poslijepodne u 15.30 i mogli bismo tada naširoko raspraviti o ovim važnim pitanjima, radije nego sada. Pokušat ću odgovoriti kratko na dva pitanja, a sutra ih postavite ponovno. To vam ne smeta? Slažete se? Riješimo, dakle, glavni predmet pitanja. O problemu Lecourta i historijskog materijalizma pričat ćemo sutra, no po pitanju druge dvije točke imate pravo jer se referiraju na ono što sam jutros tvrdio. U prvom redu, nisam govorio o potiskivanju, govorio sam o suzbijanju, o zabrani i zakonu. Djelomično zato što imamo malo vremena mogu govoriti samo kratko i ovlaš. Freudova misao zapravo je puno istančanija nego skica koju sam predstavio ovdje. Oko pojma potiskivanja vodi se rasprava između, recimo to u grubim crtama, Reicha i reichovaca i Marcusea s jedne strane te, s druge strane, pravih psihoanalitičara poput Melanie Klein, a naročito Lacana. Jer pojam potiskivanja

može se koristiti za analizu društvenih mehanizama suzbijanja ukoliko tvrdimo da je instanca koja određuje potiskivanje jedna izvjesna društvena realnost koja se nadaje kao princip stvarnosti i neposredno provocira suzbijanje.

Općenito govoreći, to je reichovska analiza koju je modificirao Marcuse pojmom “višak-suzbijanja”. A s druge strane, imate lakanovce koji ponovno koriste pojam potiskivanja i tvrde: kad Freud govori o potiskivanju, on ne misli na suzbijanje, nego prije misli na izvjesni mehanizam koji je apsolutno konstitutivan žudnji; jer, za Freuda, kaže Lacan, nema nepotisnute (*non refoulé*) žudnje: žudnja i postoji kao žudnja samo zato što je potisnuta i jer je ono što konstituira žudnju zakon. Na taj način, on iz pojma zakona izvodi pojam potiskivanja.

Kao posljedicu toga imamo dvije interpretacije: interpretaciju suzbijanjem i interpretaciju zakonom, koji zapravo opisuju dva fenomena ili dva apsolutno različita procesa. Istina je da se pojam potiskivanja kod Freuda može koristiti, prema tekstu, bilo u jednom bilo u drugom smislu. Kako bih izbjegao težak problem freudovske interpretacije, govorio sam samo o suzbijanju, jer dogodilo se da povjesničari seksualnosti nikad nisu koristili drugi pojam osim pojma suzbijanja i to iz vrlo jednostavnog razloga: taj pojam otkriva društvene konture koje određuju potiskivanje. Možemo dakle ispisati povijest potiskivanja polazeći od pojma suzbijanja, dok polazeći od pojma zabrane – koja je na izvjestan način, manje ili više, izomorfna u svim društvima – ne možemo ispisati povijest seksualnosti. Eto zašto sam izbjegao pojam potiskivanja i govorio samo o suzbijanju.

Nadalje, veoma me iznenađuje što odvjetnici upotrebljavaju riječ “disciplina”. Što se riječi “kompenzirati” tiče, nisam je upotrijebio niti jednom. U tom pogledu, rekao bih sljedeće: vjerujem da još od pojave onoga što nazivam biomoći ili anatomopolitikom živimo u društvu koje prestaje biti pravno društvo. Pravno društvo bilo je monarhijsko društvo. Europska društva od 12. do 18. stoljeća bila su u bitnom pravna društva u kojima je problem prava bio fundamentalan: za njega su se vodile borbe i revolucije. Počevši od 19. stoljeća, u društvu koja su se predstavljala kao društva prava, s parlamentima, zakonodavstvom, zakonicima, sudovima, počeo je prodirati zapravo potpuno drukčiji mehanizam moći, mehanizam koji se nije podčinjavao pravnim formama i koji nije imao za temeljno načelo načelo zakona

nego načelo norme, čiji instrument nisu bili sudovi, zakon i pravni aparat nego medicina, društvena kontrola, psihijatrija, psihologija. Mi smo dakle u disciplinarnom svijetu, nalazimo se u svijetu regulacije. Vjerujemo da smo još uvijek u svijetu zakona, ali zapravo, na djelu je jedan sasvim drugi tip moći koji se oblikuje posredstvom stanica (*relais*) koje više nisu juridičke stanice. Dakle, savršeno je normalno da odvjetnici izgovaraju riječ “disciplina”. Također je zanimljivo vidjeti, gledajući iz specifične točke, kako je društvo normalizacije [...] ⁰¹ nastaniti društvo prava i istodobno ga učiniti disfunkcionalnim.

Pogledajte što se događa s kaznenim sustavom. Ne znam je li tako u Brazilu, ali u zemljama Europe poput Njemačke, Francuske i Velike Britanije praktički nema niti jednog iole značajnog kriminalca, a uskoro neće biti niti jedne osobe koja prošavši kroz kaznene sudove također neće proći kroz ruke medicinskih, psihijatrijskih i psiholoških specijalista. Razlog tomu je što živimo u društvu u kojem zločin nije jednostavno i u bitnom transgresija zakona, nego radije devijacija u odnosu na normu. Što se tiče kažnjivog, sada o tome govorimo samo u terminima neuroze, devijacije, agresivnosti, nagona, kao što to i sami znate. Dakle, kad govorim o disciplini, o normalizaciji, ne padam ponovno na juridički plan; upravo su ljudi od prava, ljudi od zakona, pravnici obvezni koristiti vokabular discipline i normalizacije. Činjenica da o disciplini govore na kongresu OAB-a samo potvrđuje to što sam rekao, a ne znači da padam na trag u juridičko poimanje. Upravo su oni izmješteni.

Znanje i moć

SLUŠATELJ: Kako promatrate odnos između znanja i moći? Izaziva li tehnologija moći seksualnu perverziju ili je izaziva prirodna biološka anarhija koja postoji kod čovjeka?

M. FOUCAULT: Po pitanju ovog posljednjeg, dakle po pitanju onog što motivira, što objašnjava razvoj ove tehnologije, ne vjerujem da možemo tvrditi da je to biološki razvoj. Pokušao sam pokazati suprotno, dakle pokazati kako ova preobrazba (*mutation*) tehnologije moći apsolutno jest dijelom razvoja kapitalizma. Ona je dijelom njegova razvoja s jedne strane utoliko što je razvoj

kapitalizma učinio ovu tehnološku preobrazbu nužnom, no ova je preobrazba također učinila razvoj kapitalizma mogućim. Ukratko, ove se kretnje neprekidno impliciraju i na neki se način međusobno isprepliću. Sada drugo pitanje, koje se tiče činjenice da odnosi moći imaju [...]⁰² kad zadovoljstvo i moć idu zajedno. To je važan problem. Ukratko, želim reći da je to što karakterizira mehanizme koji su na djelu (*en place*) u našim društvima isto ono što nas podjednako sprečava da jednostavno kažemo da moć ima funkciju zabraniti, prohibirati. Priznamo li da moć ima samo funkciju prohibicije, tada moramo izumiti neke vrste mehanizama – Lacan to mora učiniti, ostali također – kako bismo mogli reći: “Vidite, identificiramo se s moći”; ili u suprotnom tvrdimo da postoji mazohistički odnos s moći koji se uspostavlja i koji nas nagoni da volimo onoga tko zabranjuje. No ako dopustite da funkcija moći nije u bitnom prohibicija nego proizvodnja, proizvodnja zadovoljstva, tada možete shvatiti kako se istodobno možemo podvrgavati moći i u tom podvrgavanju pronalaziti zadovoljstvo koje nije nužno mazohističko. Djeca nam mogu poslužiti kao primjer: vjerujem da je način na koji je od dječje seksualnosti načinjen temeljni problem za buržoasku obitelj 19. stoljeća izazvao i omogućio velik broj različitih kontrola nad obitelji, nad roditeljima, nad djecom te istodobno stvorio cijeli niz novih zadovoljstava: zadovoljstvo roditelja u nadzoru djece, zadovoljstvo djece u igri s vlastitom seksualnošću, unatoč njihovim roditeljima i s njima – cijela jedna nova ekonomija zadovoljstava oko djetetova tijela. Nije nužno reći da su se roditelji iz mazohizma identificirali sa zakonom.

SLUŠATELJICA: Niste odgovorili na pitanje koje vam je postavljeno o odnosu između znanja i moći, i o moći koju vi, Michel, vršite putem vašeg znanja.

M. FOUCAULT: Hvala što ste me podsjetili na to pitanje. Zaista, to pitanje mora biti postavljeno. Vjerujem da je to, u svakom slučaju, značenje analiza koje vršim, kojima možete vidjeti izvor inspiracije, vjerujem da odnosi moći ne smiju biti razmatrani na tako shematičan način kao da s jedne strane postoje oni koji imaju moć, a s druge strane oni koji je nemaju. Još jednom, jedan izvjesni akademski marksizam često koristi opoziciju vladajuće spram podčinjene klase, dominantnog diskursa spram podčinjenog. No ovaj dualizam, ponajprije, nećete ni-

kad pronaći kod Marxa, ali ćete ga, međutim, pronaći kod nekih reakcionarnih i rasističkih mislilaca poput Gobieneaua, koji tvrde da u društvu postoje dvije klase, vladajuća i ona kojom se vlada. To ćete pronaći na mnogim mjestima, ali nikad kod Marxa, jer je Marx zapravo odveć umješšan da bi mogao dopustiti nešto slično. On savršeno zna da ono što je čvrsto u odnosima moći jest u tome što oni ne dovršavaju, ne postoji nekolicina s jedne, a puno njih s druge strane; oni prolaze posvuda: radnička klasa ponovno prenosi odnose moći, ona upražnjava te odnose moći. Samim bivanjem studenticom već ste stavljeni (*inserré*) u izvjesnu situaciju moći; ja, kao profesor, također sam u jednoj situaciji moći, ja sam u jednoj situaciji moći jer sam muškarac, a ne žena, a zbog činjenice da ste vi žena, vi ste jednako tako u jednoj situaciji moći, ne istoj, ali svi smo mi u položajima moći podjednako. O svakomu tko nešto zna možemo reći: “Vi vršite moć”. To je glupa kritika ukoliko se na to ograničava. Ono što je zanimljivo jest zapravo znati kako u jednoj grupi, u jednoj klasi, u jednom društvu funkcioniraju rascjepi u mreži moći, dakle koja je lokalizacija svake od njih u mreži moći, kako se iznova vrši, kako se održava, kako se odbija.

S francuskoga prevela Milena Ostojić.